

DOI: [10.32702/2307-2105-2018.12.111](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2018.12.111)

УДК 330.322

*В. М. Булавинець,
к. е. н., доцент, доцент кафедри фінансів ім. С. І. Юрія,
Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАОЩАДЖУВАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ДОМОГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ

*Viktoria Bulavynets
PhD, Associate Professor of Finance named S.I. Yuriya
Ternopil National Economic University, Ternopil*

FEATURES OF SAVING BEHAVIOR OF HOUSEHOLDS IN UKRAINE

З'ясовано сутність заощаджувальної поведінки домогосподарств на основі узагальнення різних науково-теоретичних підходів до її трактування. Визначено чинники економічного, політичного та соціального характеру, що впливають на заощаджувальну поведінку домогосподарств. Виокремлено організовану та неорганізовану форми заощаджень та розглянуто їх структуру. До організованих заощаджень віднесено фінансові активи у формі: фінансових інструментів, банківських депозитів, державних цінних паперів, корпоративних цінних паперів, страхових полісів, сертифікатів інвестиційних фондів, пенсійних контрактів та депозитів кредитних спілок. Неорганізовані заощадження представлені фінансовими та нефінансовими активами.

Проаналізовано динаміку заощаджень домогосподарств в Україні впродовж 2014-2017 років. Зроблено висновок, що кризові явища в банківській системі знизили довіру населення до неї та стали антистимулом до здійснення організованих заощаджень. Розроблено пропозиції щодо стимулювання заощаджувальної поведінки вітчизняних домогосподарств та підвищення ролі заощаджень у зростанні національної економіки.

The essence of saving behavior of households is elucidated on the basis of generalization of various scientific and theoretical approaches to its interpretation. The factors of economic, political and social nature that influence the saving behavior of households are determined. The organized and unorganized forms of savings are outlined and their structure is considered. Organized savings include financial assets in the form of financial instruments, bank deposits, government securities, corporate securities, insurance policies, certificates of investment funds, pension contracts and deposits of credit unions. Unorganized savings are represented by financial and non-financial assets. It has been proved that due to the lack of development of the non-bank financial services market in Ukraine, household savings are organized to form a banking system. It is concluded that the crisis phenomena in the banking system have reduced the population's trust in it and have become an anti-stimulus to the implementation of organized savings. Therefore, a significant amount of household savings is accumulated outside the financial and credit system, stored in an unorganized form and is not transformed into investment resources. Assessing the amount of deposits during 2014-2017 allowed to state that the share of household deposits in their total volume is characterized by a steady downward trend.

The dynamics of incomes, expenditures and savings of households in Ukraine during 2014-2017 are analyzed. It was stated that during the analyzed period the share of household expenditures on the purchase of goods and services increased significantly, as a result of the rapid decrease in savings due to the unstable political and socio-economic situation in the country. The features of saving behavior of households at the present stage of development of the Ukrainian economy are outlined. The dynamics of household savings in Ukraine during 2014-2017 is analyzed. It is concluded that the crisis phenomena in the banking system have reduced the population's trust in it and have become an anti-stimulus to the implementation of organized savings. Proposals have been developed to stimulate the saving behavior of domestic households and increase the role of savings in the growth of the national economy.

Ключові слова: фінансова поведінка домогосподарств; заощаджувальна поведінка домогосподарств; заощадження; організовані заощадження; неорганізовані заощадження.

Keywords: financial behavior of households; saving behavior of households; savings; organized savings; unorganized savings.

Постановка проблеми. Зниження реальних доходів населення України, обумовлене зростанням цін та низкою інших макроекономічних чинників, призвело до скорочення обсягів заощаджень домогосподарств, які є важливим джерелом фінансових ресурсів для розвитку економіки країни. За таких обставин виникає необхідність зміни акцентів у фінансовій поведінці вітчизняних домогосподарств в напрямку формування заощаджень як ефективного інструменту захисту грошових коштів від економічних ризиків. Ключову роль у створенні організованих заощаджень населення та їх трансформації в інвестиційні ресурси покликана відігравати кредитно-банківська система. Проте структурні зміни у функціонуванні банківської системи України, які відбувалися останніми роками, негативно вплинули на захищеність депозитних вкладів населення та знизили рівень його довіри до фінансових установ. У контексті вищезазначеного, питання формування ефективної заощаджувальної поведінки домогосподарств в Україні є досить актуальними та потребують ґрунтовного вивчення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічну природу заощаджень, як об'єкта заощаджувальної поведінки домогосподарств та їх роль у формуванні ресурсного потенціалу фінансово-кредитних установ розглядали у своїх працях класики економічної теорії та сучасні зарубіжні науковці, зокрема: С.Брю, Е. Дж. Долан, Дж. М. Кейнс, К. Р. Макконнел, А. Сміт та інші. Дослідженню проблем заощаджувальної поведінки присвячено також праці І.А. Ломачинської, Т.О.Кізіми, О.В. Кузіної, А.І.Фатіхова, Т.Ю.Богомолова, В.С.Тапіліної, Р.С.Скшембієва та інших. Численні дослідження даної проблеми вказують на її важливість та спонукають до подальшого вивчення.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження особливостей заощаджувальної поведінки домогосподарств в умовах загальної макроекономічної нестабільності та розробка пропозицій щодо підвищення ролі заощаджень у зростанні національної економіки.

Виклад основного матеріалу. Серед сукупності учасників економічної діяльності, котрі функціонують в ринковій економіці, найбільш масовими є домогосподарства, чисельність яких в Україні становить близько 15 млн. Сектор домогосподарств в сучасних умовах виступає постачальником ресурсів та головним споживачем товарів і послуг. Від результатів їх економічної діяльності залежить добробут як окремих сімей, так і всього населення країни. Економічні стосунки, що виникають на рівні домашнього господарства, тісно пов'язані із соціальними, оскільки залежать від психологічних, історичних та інших чинників.

В економічній літературі відсутня єдність поглядів стосовно трактування сутності фінансової поведінки домогосподарств. Ряд вчених загалом під фінансовою поведінкою розуміють поведінку домогосподарств у процесі формування та реалізації грошових коштів. І. А. Ломачинська вважає, що фінансова поведінка домогосподарств – «...це дії населення на фінансовому ринку щодо перерозподілу та інвестування грошових ресурсів», що визначаються ціннісними орієнтаціями, стандартами фінансового споживання, стратегіями оптимізації фінансового вибору, ступенем раціональності або ірраціональності у прийнятті рішень тощо [1, с. 43]. Більш широке розуміння цієї економічної категорії, подає Т.О. Кізіма, яка під фінансовою поведінкою розуміє «...діяльність членів домогосподарств, пов'язану із розподілом і перерозподілом грошових ресурсів, у результаті чого відбувається формування відповідних фондів грошових коштів (індивідуальних і спільних фондів споживання, резервного фонду, фонду заощаджень тощо) та їх використання на певні цілі» [2, с.20]. О.В. Кузіна під фінансовою поведінкою розуміє «...сукупність рішень із збереження та залучення, інвестування заощаджень в реальні активи (включаючи й нерухомість) та фінансові активи, а коли мова йде про домогосподарства, що відносяться до малого та середнього бізнесу, й у виробництво, тому що в такому випадку здійснити поділ інвестицій на особисті та ділові майже неможливо» [3, с.59].

Структура фінансової поведінки визначається цілою низкою факторів. Зокрема, А.І.Фатіхов виділяє наступні її компоненти: фінансова поведінка, спрямована на отримання фінансових ресурсів (трудова та підприємницька); на збереження та збільшення фінансових ресурсів, забезпечення фінансового захисту (інвестиційна, заощаджувальна, страхова); на споживання та залучення фінансових ресурсів з метою задоволення різних потреб (споживча та кредитна); на виконання фінансових зобов'язань та надання

фінансової допомоги (податкова та благодійна) [4, с.5].

На думку Т.О.Кізими, фінансова поведінка домогосподарств визначається їх фінансовим потенціалом і факторами впливу на його рівень, тому вона пропонує виокремлювати такі складові фінансової поведінки: дохідну (формування та оптимізація дохідної частини бюджету домогосподарства); фіскальну (сплата та мінімізація податкових платежів); споживчу (здійснення витрат споживчого характеру); заощаджувальну (виведення певної частини доходів з особистого користування з метою задоволення майбутніх потреб); інвестиційну (вкладення частини неспожитих доходів у фінансові активи з метою отримання майбутніх вигод); кредитну (залучення тимчасово вільних коштів у інших суб'єктів на основних принципах кредитування); добродійну (безоплатне надання коштів окремим особам чи організаціям з метою підтримки їх діяльності) [2, с.20-21].

Фінансовий потенціал домогосподарств впливає на формування моделі їх фінансової поведінки. Т.Ю. Богомоллова і В.С. Тапіліна пропонують виділяти фінансово активні та фінансово пасивні домогосподарства. До фінансово активних вони відносять: заощаджувачів, які проявляють позитивну поведінку, використовуючи у своїй діяльності певні інструменти та проводячи нескладні фінансові операції; антизаощаджувачів, які проявляють негативну поведінку та живуть в борг; комбімодель, коли в домогосподарстві використовується змішаний тип поведінки [5, с.61]. Р.С. Єкшембієв виокремлює такі моделі фінансової поведінки: споживачі (ті, хто не має можливості виділяти частину доходу на заощадження); активні заощадники, які здатні сформувати заощадження; позичальники (мають заощадження й використовують залучені кошти); інвестори (мають великі у порівнянні із іншими доходи, що дозволяють їх вкласти в активи) [6, с.102].

Як видно з наведених дефініцій, заощаджувальна поведінка є важливою складовою фінансової поведінки домогосподарств. Заощадження, які є частиною грошових доходів населення, що залишається після здійснення ним усіх поточних споживчих витрат, дають можливість реалізовувати різні інвестиційні проекти та, у майбутньому, збільшити купівельну спроможність домогосподарств.

На фінансову поведінку домашніх господарств впливають різноманітні чинники економічного, політичного та соціально-культурного характеру, зокрема: макроекономічна ситуація в країні, обсяг реальних доходів членів домогосподарства та їх соціальний статус, сформовані традиції споживання та заощадження, рівень довіри до інституцій фінансового ринку тощо. Вони мотивують домогосподарства до здійснення заощаджень задля:

- реалізації інвестиційних проектів;
- нагромадження грошових коштів з метою придбання товарів довготривалого користування;
- зменшення ризиків в кризових умовах;
- формування людського капіталу (витрати на якісну освіту, охорону здоров'я, відпочинок тощо);
- придбання цінних паперів з метою отримання дивідендів.

Поведінкові мотиви домогосподарств обумовлюють формування їх заощаджень в організованій та неорганізованій формах (рис.1).

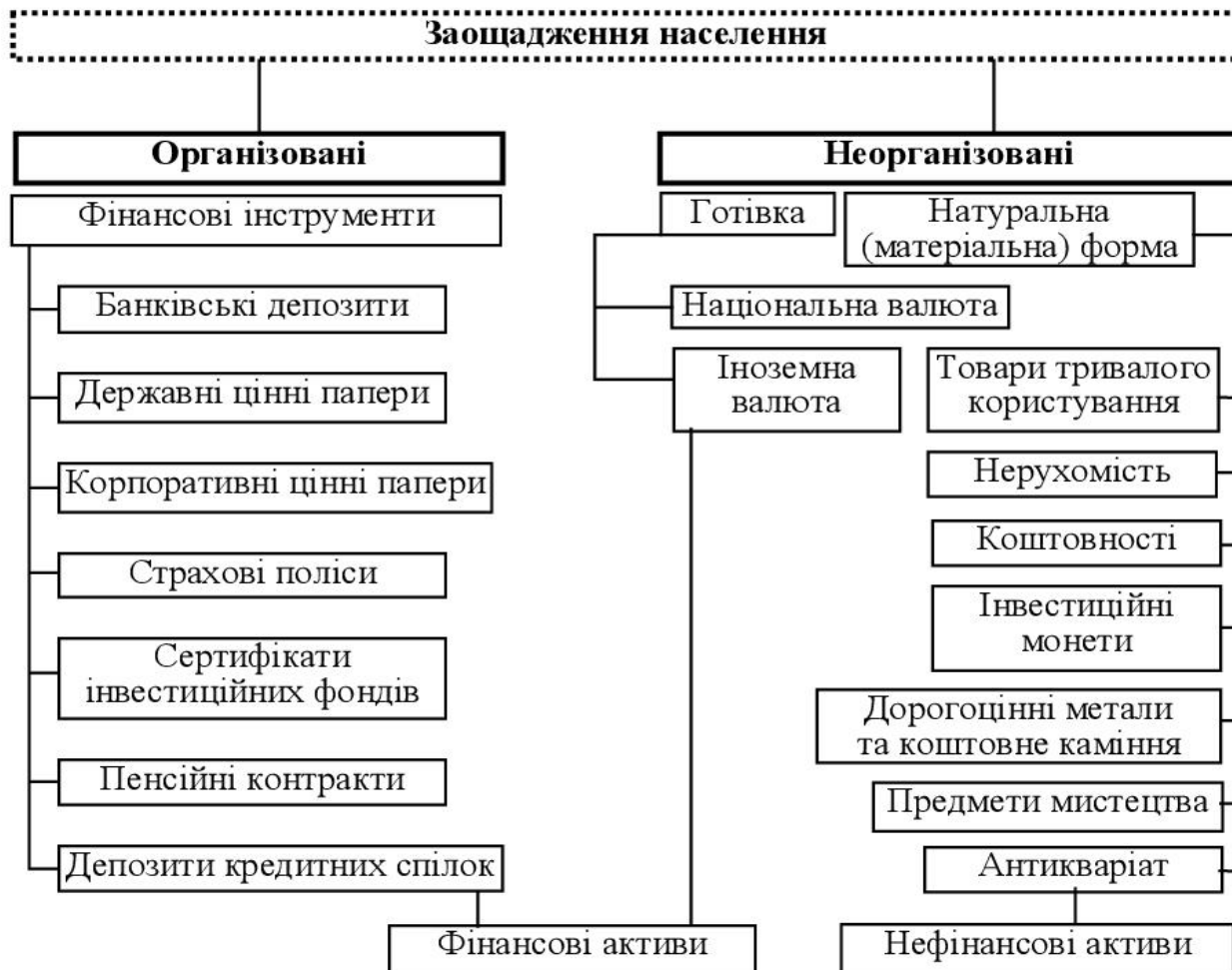

Рис. 1. Форми заощаджень домогосподарств та їх структура [7]

Наявність та ефективність організованих заощаджень значною мірою залежить від рівня розвитку та стабільності фінансово-кредитної системи, довіри до неї, різноманітності та дохідності фінансових інструментів, а також від рівня фінансової грамотності населення. Зважаючи на недостатню розвиненість національного небанківського ринку фінансових послуг, формуванням організованих заощаджень фізичних осіб, здебільшого, займається банківська система, яка є основним сектором ринкової фінансової інфраструктури. Здійснення організованих заощаджень супроводжується взаємодією домогосподарств з різноманітними фінансово-кредитними установами, що обумовлює трансформацію заощаджень в інвестиційний потенціал для розвитку економіки. Проте не всі заощадження домогосподарств перетворюються на інвестиційні ресурси, тому нині українська економіка відчуває їх гострий дефіцит. Скорочення обсягів зовнішнього інвестування в Україну, спричинене соціально-економічною нестабільністю та військовим конфліктом на Сході країни вимагає ефективної внутрішньої інвестиційної політики, яка ґрунтується на власних фінансових джерелах. У розвинених країнах таким джерелом виступає фінансово-кредитна система, яка здійснює фінансове забезпечення структурної перебудови економіки.

На жаль, в Україні інвестиційний потенціал населення не задіяний повною мірою. На думку експертів, більше 70% фінансових коштів від національного обсягу заощаджень фізичних осіб нагромаджується за межами кредитно-ощадної системи. Значна їх частина зберігається у формі неорганізованих готівкових заощаджень, які не потрапляють до фінансових інститутів. Заощадження у готівковій формі зменшують споживчі витрати населення, а відповідно, й сукупний попит та негативно позначаються на сукупній пропозиції, оскільки перебувають поза межами інвестиційного процесу. За оцінками експертів Асоціації українських банків, поза банківською системою нині перебуває в межах 500-700 млрд. грн. Ці кошти могли б стати значним потенційним джерелом інвестицій в національну економіку, проте політика оптимізації, здійснювана Національним банком України останніми роками, призвела до змін в структурі та функціонуванні банківської системи, які негативно вплинули на формування організованих заощаджень домогосподарств. Так, вихід з інвестиційного середовища України значної кількості іноземних банків, скорочення мережі вітчизняних комерційних банківських установ (у 2008 році їх налічувалося близько 175, у тому числі 47 – за участю іноземного капіталу, а в 2017 році їх кількість вже становила лише 88, у тому числі 38 – з іноземним капіталом) відобразилось на захищеності вкладів домогосподарств і викликало недовіру до фінансово-кредитної системи загалом [8]. Як наслідок, нині, як засвідчили результати опитування населення щодо його поведінки у сфері заощаджень: 33% громадян взагалі не тримають заощадження в банках; 49% – мають незначну частину організованих заощаджень; 7% –кладають половину своїх заощаджень у банківські інструменти і лише 11% респондентів тримають більшу частину своїх заощаджень в банках [9].

Зміни у обсязі депозитів домогосподарств впродовж 2014-2017 рр. демонструє таблиця 1. Незважаючи на зростання загального обсягу депозитів протягом аналізованого періоду, депозити домогосподарств у 2015 році, у порівнянні з 2014 роком скоротилися на 7,2 млрд. грн., а починаючи з 2016 року відновилися тенденція до їх зростання в абсолютному вираженні. Разом з тим, частка депозитів домогосподарств у загальному їх обсязі характеризується стійкою тенденцією до зниження: з 62% у 2014 році до 55% у 2017 році.

Таблиця 1.
Динаміка обсягу депозитів впродовж 2014-2017 рр., млрд. грн.*

Показники	2014	2015	2016	2017
Загальний обсяг депозитів, з них:	675,1	716,7	793,5	898,8
Депозити домогосподарств	418,1	410,9	444,7	495,3
Частка депозитів домогосподарств у заг. обсязі депозитів	62%	57%	56%	55%

*складено на основі [8]

Отже, сьогодні громадяни України з пересторогою ставляться до депозитної та кредитної політики банків і, тому, неохоче спрямовують свої заощадження до цих фінансових установ, а 63% населення взагалі немає можливості заощаджувати.

Внаслідок зменшення реальних доходів населення, збільшення споживання на відновлення втраченого майна, вимушеного переселення, лікування та реабілітації постраждалих у військовому конфлікті, необхідності надання матеріальної допомоги домогосподарствам, які опинилися у скрутному становищі, а також – переміщення окремими домогосподарствами активів у зарубіжні країни, частка чистих заощаджень у наявних доходах домогосподарств за останні чотири роки значно скоротилася (табл. 2).

Таблиця 2.
Динаміка доходів, витрат та заощаджень домогосподарств впродовж 2014 – 2017 років*

Показники	2014	2015	2016	2017
Доходи, млн. грн	1516768	1735858	1989771	2475826
Витрати, млн. грн., в т. ч.:	1485988	1722879	2007662	2544806
на придбання товарів і послуг, млн. грн	1316757	1553757	1815142	2297573
Частка витрат на придбання товарів і послуг, %	81,3	87,2	87,3	89,2
Заощадження, млн. грн	30780	12978	- 17891	- 68580
Частка заощаджень у доходах населення, %	2,1	0,8	–	–

* складено на основі [10]

Як свідчать дані таблиці 2, впродовж 2014-2017 рр. у складі витрат домогосподарств суттєво зросла частка витрат на придбання товарів та послуг з 81,3% у 2014 році до 89,2% у 2017 році. А обсяг заощаджень у поточних витратах населення за аналізований період, навпаки – зменшувався. Так, якщо у 2014 році вони становили близько 31 млрд. грн., то у 2015 році обсяг заощаджень населення становив майже 13 млрд. грн. Починаючи з 2016 року спостерігається від’ємний приріст заощаджень: у 2016 році – на 17,9 млрд. грн., а в 2017 році – майже на 69 млрд. грн., що свідчить про виснаження ресурсів домогосподарств [10]. Таке стрімке зменшення заощаджень зумовлене нестабільною політичною та соціально-економічною ситуацією в країні.

Загалом, заощаджувальна поведінка домогосподарств на сучасному етапі розвитку економіки України характеризується такими особливостями:

- зростанням обсягу неорганізованих заощаджень (переважно в іноземній валюті);
- спрямуванням заощаджень на придбання майна довготривалого користування (квартири, машини тощо);
- слабким розвитком порівняно нових способів інвестування заощаджень (інститутів спільного інвестування, пайових інвестиційних фондів тощо);
- незначним обсягом заощаджень, розміщених у цінних паперах;
- впливом економічної та політичної ситуації в країні.

Основою ефективного управління фінансовими ресурсами домогосподарств є політика держави, яка чинить значний вплив на їх заощаджувальну поведінку. Використовуючи інструменти фіскальної, грошово-кредитної і валютної політики та регулюючи з їх допомогою ринок заощаджень, держава спонукає членів домогосподарств до формування певної моделі фінансової поведінки. Зокрема: застосування методу селективного фінансування дозволить інвестувати кошти у прибуткові проекти і заощаджувати на збиткових;

налагодження системи пільгового кредитування (малого бізнесу, молоді) дозволить знизити витрати населення і суб'єктів господарювання, що вивільнить кошти для заощадження; зменшення податкового тиску та застосування пільг стимулюватиме інвестиційну діяльність тощо.

Висновки. Оскільки заощадження частини доходів є добровільною справою домашніх господарств, то впливати на даний процес можливо лише через їхні економічні інтереси. Попри всю складність фінансової ситуації, в Україні є об'єктивні передумови для формування заощаджень населення та перетворення їх в інвестиції. Тому вважаємо, що основними завданнями, які необхідно розв'язати найближчим часом задля стимулювання заощаджувальної поведінки вітчизняних домогосподарств та підвищення ролі заощаджень населення у зростанні національної економіки, є:

- відновлення довіри населення до фінансових установ;
- посилення інституційного захисту заощаджень через підтримку ліквідності банківських установ та створення дієвої державної системи гарантування вкладів;
- переорієнтація заощаджень населення з депозитних рахунків комерційних банків та кредитування житлового будівництва у корпоративні цінні папери та страхові фонди;
- забезпечення перетворення заощаджень громадян в інвестиційні ресурси, шляхом їх спрямування у довгострокові проекти, оскільки кошти населення не залучені повною мірою в інвестиційний процес країни.

Цілком очевидно, що виконання вищезазначених завдань матиме позитивний вплив на заощаджувальну поведінку домогосподарств та може радикально змінити макроекономічну ситуацію в країні. Отже, стратегією прогресивного розвитку, яка виведе Україну з бідності та злиднів, є розвиток ринку заощаджень, як соціально-економічного механізму мобілізації грошових накопичень населення і трансформації їх в інвестиції для реального сектора економіки. Однак для цього, перш за все, необхідно завершити військовий конфлікт на Сході країни та здійснити економічні реформи, щоб досягти економічного зростання та збільшення обсягів фінансових ресурсів домогосподарств як потужного внутрішнього джерела нарощування національного інвестиційного потенціалу.

Список літератури.

1. Ломачинська І. А. Оптимізація фінансової поведінки домогосподарств у трансформаційній економіці України. *Економічний простір*. 2011. № 49. С. 141 – 149.
2. Кізіма Т. О. Фінансова поведінка домогосподарств: сутність, класифікація, чинники впливу. *Світ фінансів*. 2011. № 4. С. 19 – 26.
3. Григорьев Л., Салмина А., Кузина О. Российский средний класс: анализ структуры и финансового поведения: Экон-Информ. 2009. 148 с.
4. Фатихов А. И. Финансовое поведение социальных групп населения крупного города в современном российском обществе : автореф. дис. ... канд. социол. наук: 22.00.04, Уфа. 2011. 25 с.
5. Богомолова Т. Ю., Тапилина В.С. Финансовое поведение домохозяйств в России в середине 90-х годов. *Экономическая наука современной России*. – 1998. № 4. С. 58 – 69.
6. Екшембиев Р. С. Персональные финансы в финансовой системе государства; [под ред. В. А. Слепова]. М. : Магистр. 2008. 302 с.
7. Сутність і класифікація заощаджень населення. URL: <http://posibniki.com.ua/post-sutnist-i-klasifikaciya-zaoshadzhen-naselennya>
8. Офіційний сайт Національного банку України. URL: <http://www.bank.gov.ua>
9. Опитування з метою оцінки рівня знань українських споживачів щодо системи гарантування вкладів фізичних осіб. URL: www.fg.gov.ua
10. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua>

References.

1. Lomachynska, I. A. (2011), "Optimization of financial behavior of households in the transformational economy of Ukraine", *Ekonomichnyi prostir*, vol. 49, pp. 141 – 149.
2. Kizyma, T. O. (2011), "Financial behavior of housekeeping: sunshine, classics, officials vplivu", *Svit finansiv*, vol. 4, pp. 19 – 26.
3. Grigor'ev, L. Salmina, A. and Kuzina O. (2009), *Rossijskij srednij klass: analiz struktury i finansovogo povedenija* [Russian middle class: analysis of the structure and financial behavior], Ekon-Inform. Russia, P. 148.
4. Fatihov, A. I. (2011), "Financial behavior of social groups in a large city in modern Russian society", Ph.D. Thesis, 22.00.04, Ufa, Russia, P. 25.
5. Bogomolova, T. Ju. and Tapilina, V.S. (1998), "Financial behavior of households in Russia in the mid-1990s. Economic science of modern Russia", *Jekonomicheskaja nauka sovremennoj Rossii*, vol. 4, pp. 58 – 69.
6. Ekshembiev, R. S. (2008), *Personal'nye finansy v finansovoj sisteme gosudarstva* [Personal finance in the financial system of the state], Magistr, Moscow, Russia, P. 302.
7. "Essence and classification of population savings", [Online], available at: <http://posibniki.com.ua/post-sutnist-i-klasifikaciya-zaoshadzhen-naselennya>
8. Official site of the National Bank of Ukraine, [Online], available at: <http://www.bank.gov.ua>
9. Survey with the aim of assessing the level of knowledge of Ukrainian consumers regarding the system of guaranteeing deposits of individuals, [Online], available at: www.fg.gov.ua
10. Official site of the State Statistics Service of Ukraine, [Online], available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>